

האם חירש-אילם שלמד לדבר ולכתוב נחשב כשוטה?

"עין תחת עין, שן תחת שן, יד תחת יד, רגל תחת רגל" (שמות כ"א כ"ד)

פסוק זה שבפרשתנו הוא חלק מן הפרשה העוסקת בהלכות חובל - אדם שהיכה את חברו וגרם לו נזק רפואי. במסכת בבא קמא, נידונים בהרחבה סוגים שונים של פציעות וחבלות, וסוגים שונים של תשלומי נזק, כאשר חז"ל מפרשים את הפסוק כמחייב פיצוי כספי על הנזק שנגרם. בין כל סוגי הפגיעות שנידונו מתבלט נזק אחד שמחייב את הפיצוי הגבוה ביותר: מי שהפך את חברו לחרש. וכך אמר רבא: "חרשו – נותן לו דמי כולו" (בבא קמא פה, ב).

הטעם לכך הוא, שבדרך כלל יש צורך באומדן על הפגיעה ביכולת העבודה של הנפגע, כך שהפיצוי יתאים לנזק שנעשה. הנחת המוצא של חז"ל היא, שיותר מכל פגיעה אחרת, חירשות מונעת מהאדם כל יכולת עבודה שהיא, ולכן הפיצוי צריך להיות מלא.¹

ואכן, הלכה זו הולמת עיקרון הלכתי רחב היקף, הרואה בחרשות פגם יסודי ומלא. בעוד שאפילו סומא, לאחר שנפסקה הלכה כדעת חכמים, חייב בכל המצוות ואינו נחשב כחסר דעת, שונה הדבר בחרש (כלומר מי שאינו שומע ואינו מדבר, חגיגה ב, ב, ועיין שם ברש"י), שנחשב כמי שאין לו דעת והוא פטור מכל המצוות.²

בטעם החומרה הרבה שראו חז"ל בחירשות ישנן כמה סברות, יש אומרים שזוהי הלכה למשה מסיני, ויש אומרים שכך היה ברור לחז"ל. הצד השווה שבהן הוא שהדבר אינו תלוי בכל חרש וחרש לפי מידת דעתו הנראית לעינינו, אלא אפילו אם הוא זריז וממולח - מכל מקום הוא נחשב כחסר דעת שאינו יכול לקדש, לגרש, לבצע קניינים, והוא פטור מכל המצוות. למקורות ראו הערה.³

[בשלב זה מן הראוי להזכיר את שיטתו היסודית של רבינו הגאון הגדול רבי אשר וייס שליט"א, אשר הכריע כי דבר פשוט הוא שגם אלו שעל פי הדין נחשבים כשוטה וקטן, גם הם

¹ זאת למעט מקרה שבו הנפגע החזיק בעבודה מסויימת ומתברר שהוא עדיין מסוגל לעשותה, עיין שולחן ערוך חושן משפט (סימן תכ, סעיף כה).

² עיין יבמות קיג, א ושבת קנג, א, שזהו לדעת חכמים שהלכה כמותם.

³ עיינו חגיגה ב, ב, וברש"י שם כתב שכך היה ברור לחז"ל. ע"ע שו"ת חתם סופר אבן העזר חלק ב סימן ב, אגרות משה יורה דעה חלק ד סימן מט, א, מנחת שלמה סימן לד, ובמקורות שמובאים שם.

שייכים בכל המצוות, ועל הסובבים אותם לדאוג שיוכלו לקיים מצוות ולהימנע מעבירות כפי יכולתם].

כל זאת במי שאינו שומע ואינו מדבר, אפילו אם אירע לו זאת בבגרותו ולא מלידה,⁴ אך מי ששומע ואינו מדבר, או מדבר ואינו שומע (כגון שנתחרש לאחר שכבר למד לדבר) – נחשב כעיקרון כבר דעת, וכמו שפוסק הרמב"ם (הלכות אישות ב, כו):

"חרש וחרשת האמורים בכל מקום, הן האילמים שאין שומעין ואין מדברים, אבל מי שמדבר ואינו שומע, או שומע ואינו מדבר - הרי הוא ככל אדם".

בכדי לברר את בסיס היחס ההלכתי לחרשות, נסקור את אחד הדיונים ההלכתיים המרתקים ביותר בדורות האחרונים, המברר את מעמדו ההלכתי של חרש-אילם שלמד בבית ספר לחירשים ורכש יכולות תקשורת מפותחות.

בבסיס הדיון עומדת שאלה יסודית: האם היחס ההלכתי לחרש כשוטה נובע מכך שאנו מניחים שהחירשות נובעת מפגם מוחי שיש להניח שהוא רלוונטי גם לחלקים הקשורים בדעת האדם, או שאין להניח הנחה כזאת, ומעמדו כשוטה נובע מעצם החירשות שלו: העובדה שאין לו יכולת תקשורתית גורמת לחוסר הבנה של המציאות בעולם באופן כה חמור שמשפיע על מידת יכולתו לשאת באחריות, לקבל החלטות ולהתנהל ככל האדם.

כפי שראינו, ההלכה קובעת כי גם מי שנולד בריא ואחר כך נתחרש נחשב כשוטה. הלכה זו יכולה להתפרש על פי שני הדרכים הללו. לפי הדרך הראשונה, הנחת המוצא תהיה כי האירוע שגרם לפגיעה בשמיעה, גרם לפגיעה נרחבת יותר. לפי הדרך השנייה, ישנו קושי מסויים בהבנת ההלכה, אך כנראה שהיא תתבסס על הנחה שלפיה אף על פי שבשנותיו המוקדמות רכש הלה מידע על העולם והבין כיצד להתנהל בו, מכל מקום כעת במצבו הוא איננו כשיר לקבל החלטות ולשאת באחריות על מעשיו, בהיעדר יכולות תקשורת כשאר האדם.

כעת ניגש לגוף הסוגיא וננסה להבין מה מעמדו של מי שנולד חירש-אילם אך רכש יכולות תקשורת למרות מצבו.

המקור היסודי ביותר לדיון זה הוא הסוגיא במסכת גיטין העוסקת במעמדו של אדם שנולד בריא ונתחרש, אך עדיין שמר על יכולת לתקשר באמצעות הכתב.

⁴ זו אינה הנחה פשוטה בפוסקים, ראו פרי מגדים פתיחה כוללת ב אותיות ד-ה, אבל לרוב הדעות כך עולה בפשטות מדברי המשנה ביבמות קיב, ב.

במשנה ביבמות (ק"ב, ב) מבואר, שבריא שקידש אישה ואחר כך נתחרש, אינו יכול לגרש את אשתו, מאחר שקידושיו חלו מן התורה, וגירושי חרש אינם מועילים אלא מדרבנן (ולכן רק חרש שקידש, שקידושיו מעיקרא חלו מדרבנן, יכול לגרש את אשתו). הגמרא במסכת גיטין (ע"א, א) דנה בשאלה האם ישנם מקרים בהם יוכל לגרשה:

"אמר רב כהנא אמר רב: חרש שיכול לדבר מתוך הכתב (=כלומר: לכתוב) כתבו ותנו גט לאשתי!", **כותבין ונותנין גט לאשתו (=מפני שבכך הוכיח לנו שהוא בר דעת). אמר רב יוסף: מאי קא משמע לן? תנינא (=הרי ברייתא מפורשת היא זו!): נשתתק, ואמרו לו נכתוב גט לאשתך והרכין בראשו, בודקין אותו שלשה פעמים, אם אמר על לאו לאו ועל הן הן - הרי אלו יכתבו ויתנו! (=ואם כן, מהו החידוש בדברי רב כהנא?). אמר ליה רבי זירא: אלם קאמרת? שאני אלם, דתניא: מדבר ואינו שומע - זהו חרש, שומע ואינו מדבר - זהו אלם, וזה וזה הרי הן כפקחין לכל דבריהם (=כלומר, אין להשוות אילם השומע, או חרש המדבר, למי שאינו שומע ואינו מדבר, שעליו דיבר רב כהנא, שהוא זה שנחשב כעיקרון לשוטה, ולגביו חידש רב כהנא שעל ידי הכתב מוכח שהוא בר דעת ויכול לגרש)...**

מיתבי: חרש, לא הלכו בו אחר רמיזותיו ואחר קפיצותיו ואחר כתב ידו אלא במטלטלין, אבל לא לגיטין! (=כלומר, מבואר שאין מועיל כתב ידו להוכיח שהוא בר דעת לגבי גירושין!) **תנאי היא, דתניא (=מיישבת הגמרא, שאכן הדבר תלוי במחלוקת תנאים, משום שבסיפא של אותה ברייתא נאמר), אמר רבן שמעון בן גמליאל: במה דברים אמורים - בחרש מעיקרו (=שלגביו אין מועיל מה שלמד לכתוב כדי להוכיח שהוא בר דעת), אבל פיקח ונתחרש - הוא כותב והן חותמין (=וכתב ידו מועיל להוכיח שהוא בר דעת, ובמקרה זה עוסק רב כהנא הנסמך על דעת רבן שמעון בן גמליאל).**

ההלכה במקרה זה נפסקה כדעת חכמים החולקים על רשב"ג, ושלא כדעת רב כהנא. כך כותב הרמב"ם (הלכות גירושין ב, יז):

"מי שנשא כשהוא פקח ונתחרש, ואין צריך לומר נשתטה - אינו מוציא לעולם עד שיבריא, ואין סומכין על רמיזת החרש ולא על כתבו אף על פי שדעתו נכונה ומיושבת עליו. אבל אם נשא כשהוא חרש - מגרש ברמיזה, שאין קידושיו קידושין מן התורה, כמו שביארנו, וכשם שכונס ברמיזה כך מוציא ברמיזה".

כך גם נפסק בטור ובשולחן ערוך (אבן העזר סימן קכ, ה; קכ"א, ו).

כל זאת במי שנולד פיקח, ולמד לכתוב בתקופה זו, אבל מן הסוגיא מבואר בפירוש שמי שנולד חירש-אילם, לכל הדעות לא יועיל לגביו מה שיפתח יכולות כתיבה כדי להוכיח מכך שהוא בר דעת, אלא דינו כשוטה לכל דבר.

איך למד חירש-אילם לכתוב? מהרש"ל כותב שבהכרח מדובר במי שנתחרש בקטנותו לפני שהגיע לכלל דעת, וכבר בגיל כה צעיר למד לכתוב. אך הרש"ש, רבי שמואל שטראשון, מפרש התלמוד בן המאה ה-19, מציין: "בזמנינו נמצא בוויין הבירה (וינה, Wien) בית תלמוד על הכתיבה לחרשים מלידה".

ואכן בתקופה זו בערך התחילה להתפתח היכולת להקניית יכולות כתיבה לחרשים-אילמים מלידה. כל עוד הייתה זו היכולת היחידה שידעו ללמד אותם, לא היה ספק כי הדבר איננו מספיק בכדי לשנות את מעמדו של החרש-אילם, וכי כמבואר בסוגיא בפירוש – עדיין יהיה דינו כשוטה. הדיון נעשה מורכב יותר כאשר התפתחו יכולות מתקדמות יותר, ובראשן היכולת להקניית כישורי דיבור לחרשים-אילמים.

שאלה זו הוצגה לראשונה באופן מרתק ביותר בשו"ת דברי חיים (אה"ע ח"ב סי' ע"ב):

"על דבר אלה הם הנולדים מבטן אמם חרשים, אינם שומעים ואינם מדברים, אך כאשר ברבות הימים הם הולכים לשקוד וללמוד בבית הספר הנקרא "טויב שטום שוללע", שמה לומדים בלשון וכתב עברי ואשכנזי, וכשיוצאים משם יודעים המה להתפלל ומבינים היטב בלשון אשכנזי, וגם מלומדים המה לדעת דת וחק רעליגיאהן (=דת) ומבינים דבר המדברים אליהם כמעט בהברה ובחיתוך הלשון, וגם המה מדברים בלשון עלגים קשה עד למאד לפעמים, אבל ביכלתם לדבר כזה אשר השומע יודע ומבין מה שמדברים ומה שהמה מבקשים. וכעת היום השאלה להלכה ולמעשה לדעת מה דינם לאלה הנ"ל בענין קידושין גירושין חליצה שחיטה עדות משא ומתן וכדומה, אם גם אחרי הלימוד עוד המה בכלל חרשים שאמרו חז"ל "קים להו דלאו בני דיעה ננהו", או מאחר כי אף שחרשים המה ואינם שומעים הרי מדברים המה בלשון עלגים, ואם קשה, הרי אנחנו יודעים ומבינים ע"י דיבורם מה שאומרים ומה שמבקשים ודורשים. וגם אנו רואין שמבינים המה ויודעים דרכי והויות העולם, כמעט נמצא בהן דעת ותבונה. לכן הדבר צריך תלמוד וגם להלכה ולמעשה. כי זה היום איש כזה אשר בא מבית הספר הנ"ל ואנו רואים בו את כל האמור, הוא עומד ומבקש לקדש אשה אחת פקחת, והשאלה באה לדעת מה דינו".

לאחר שהדברי חיים מוכיח שאין די ביכולות כתיבה כדי להוכיח שהחרש בר דעת, כמבואר בסוגיא במסכת גיטין שלמדנו, הוא דן בשאלה האם יכולת דיבור תועיל.

ראשית, הוא מביא את דברי הרמב"ם בפירוש המשניות (תרומות א, א) שכותב שעל פי טבעי הרפואה אין אפשרות לחרש מלידה ללמוד לדבר בשום אופן. לפי זה, כותב הדברי חיים, אם אנו רואים חרש שלמד לדבר, בהכרח שהוא קצת שומע!

שנית, כותב הדברי חיים לדון שיייתכן שאפילו שמדובר בחרש-אילם מלידה שרכש יכולות דיבור, ולא במי שנולד שומע ולמד לדבר ככל האדם ורק אחר כך נתחרש (שנחשב כאמור פיקח לכל דבר), לא יהיה מעמדו כשל חירש-אילם, ובכוח יכולת הדיבור שרכש **להפוך** את המעמד שלו.

בשו"ת מהרש"ם (ח"ב סימן ק"מ) מאריך בתחילת דבריו להוכיח שההלכה שלפיה חרש נידון כשוטה נאמרה למרות שברור שאין לחרש כל חיסרון אחר מלבד הלקות בחוש השמיעה, והביא עדויות מגדולי הפוסקים על חרשים חריפים וחכמים ביותר, ואף על פי כן אמרו חז"ל שדינם כשוטה. לאחר מכן הוא מפלפל בשאלת מעמדו של החרש המדבר, ומכריע שדינו כדין פיקח. גם מדבריו עולה שאין לחלק בין מי שמלידה היה חרש-אילם ואחר כך למד לדבר, לבין מי שלמד לדבר ואחר כך נתחרש.

לעומתם, בשו"ת מהר"ם שיק (אבן העזר סימן עט) נטה להחשיבם כשוטים. הוא מגדיר את השאלה כך: "אם יש לו דין חרש המדבר ואינו שומע, או שהוא נשאר על דין אינו שומע ואינו מדבר, די ש לומר כי דיבורו הוי רק כמו שמרגילין עופות שידברו כמו פאפעגייא (=תוכי) וכיוצא בו".

בתחילה הוא מניח הנחת יסוד שהאילמות של החרש נובעת מן החירשות, וכדברי הרמב"ם. גם הוא מבאר שהדבר אינו תלוי בבחינת מידת חריפותו של החרש. לאחר מכן הוא מציין כי אין להביא ראיה ממה שלא מצינו בגמרא ובראשונים התייחסות לחרש-אילם מלידה שלמד לדבר, מאחר ובתקופתם לא היתה מציאות כזאת, ואין להוכיח לשום צד מה הדין באופן זה.

מכל מקום, הוא מביא ראיה מן הסוגיא בגיטין עצמה. בסוגיא שם הקשו על רב כהנא, שאם דיבור מתוך הכתב נחשב דיבור טוב מדוע אינו מועיל לגבי עדות, ותירצו שדווקא בעדות הוא (מכיון שדרשו חז"ל "מפיהם ולא מפי כתבם"), אבל לשאר דברים דעת רב כהנא נשארה שדיבור מן הכתב נחשב דיבור, ומכל מקום לא אמר רב כהנא כך אלא לגבי פיקח שנתחרש ולא לגבי חירש מלידה, ומוכח שלא מועילה לחרש מלידה (=אפילו לרב כהנא המיקל) רכישת יכולת תקשורת כלשהי, בין כתיבה ובין דיבור (שהרי לרב כהנא כתיבה דינה כדיבור)!

לאחר שהוא מביא עוד ראיות לעמדתו, הוא מוסיף שמאחר שנולד חירש-אילם, הוא עומד בחזקת שאינו בר דעת, והאפשרות שייחשב לבר דעת בעקבות זה שרכש יכולת דיבור

אינה אלא ספק – ולכן אין בכח ספק זה להוציאו מחזקתו. לכן הוא מסכם כך: "נראה דחרש שהורגל לדבר בבית חינוך עדיין לא יצא מידי ספק אינו בר דיעה לכל הפחות ואין לצרפו למנין ולהניח להוציא עצמו ע"י חרש כזה ואין אוכלין משחיתתו".

פוסקים רבים נוספים עסקו בשאלה מסובכת זאת, ולא נוכל לסקור את דבריהם כאן. נציין לשו"ת מנחת אשר חלק ב סימן פ"ו, שם מאריך רבינו הגאון הגדול רבי אשר וייס שליט"א להביא דעות נוספות בנידון. עיינו גם במקורות שבהערת-שוליים 3.